

Ilma šamaanideta oleksime vaesemad

Intervjuu ungari folkloristi ja etnoloogi Mihály Hoppáliga tema 70. sünnipäeva eel

Nikolay Kuznetsov

Rääkige palun alustuseks veidi oma päritolust.

Olen sündinud Kassa linnakeses (Košice), mis on praegu Ida-Slovakkias. Tavaliselt ütlen ma, et olen pärit kodanlikust perekonnast, õigupoolest raudteeametniku perekonnast. Pere kuulus kodanikkonna keskkihti, mis oli sellepärast hea, et sellesse kihti kuuluvad inimesed pidasid õppimist väga tähtsaks.

1955. aastal kolisime me Sárospataki, kus oli väga hea gümnaasium. Mul oli õnne, et ma hakkasin seal õppima. See kool asutati üle 400 aasta tagasi ja see oli Ungaris väga tuntud. See oli üks paremaid gümnaasiume terves riigis. Tollal töötas selles gümnaasiumis veel palju õpetajaid vanast õpetajaskonnast. Lisaks headele õpetajatele oli Sárospataki koolis väga hea raamatukogu. Kohe algusest peale meeldis mulle raamatukogus käia. Väga hea oli tunda raamatute lõhna.

Mäletan väga hästi, kuidas ma koolipoisina kirjutasin ühe väikse uurimustöö *Sárospataki diákok a '48-as forradalomban* (Sárospataki tudengid 1848. aasta revolutsioonis). Sárospataki läks nimelt palju tudengeid võitlema vabaduse eest. See ka meeldis mulle väga: milline aade – vabadus!

Peale selle on Sárospatak ka Ungari vabadusvõitleja Ferenc Rákóczi linn. Sárospatakis me elasimegi kohe Rákóczi lossi vastas ja käisime lapsena lossi aias ka mängimas. Minu isa pidas arsti ametit, oli naistearst.

Hiljem, ülikooli õpingute ajal, kogusin sealtkandist oma esimesi etnograafia-alaseid materjale Zempléni rahvameditsiini kohta.

Kas astusite ülikooli kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist?

Ei, üks aasta jäi vahele. Tol ajal ei võetud ülikooli hea meelega neid, kes polnud töölisklassist pärit. Ma läksin aastaks raudteele tööle ja sellega sain vajalikke lisapunkte järgmise aasta vastuvõtuks. Aeg oli selline.

Kas ülikoolis asusite kohe rahvateadust tudeerima?

Jah, ma valisingi erialaks kohe alguses ungari keele, kirjanduse ja etnograafia.

Mu isa sõbrutses Rákóczi lossis olnud muuseumi direktoriga. Ja sealtkaudu hakkaski mulle meeldima rahvakultuuriga tegelemine. Ajaloolane ei tahtnud ma eriti olla. Kuid mõtlesin küll, et võiks valida erialaks ajaloo. See muuseumi-direktor oli etnograaf, isa hea sõber ja ma otsustasingi, et see sobib mulle.

Mis huvitab Teid etnograafias kõige enam?

Ma alustasin rahvameditsiini uurimisega. Sellest on ka mu esimene raamat *Népi gyógyítás Magyarországon* (Rahvameditsiin Ungaris), mis on ilmunud ka inglise keeles. Sellel teemal kirjutasin ka diplomitöö *Zempléni népi gyógyítás* (Zempléni rahvameditsiin) – ligi 200-leheküljelise uurimuse enda kogutud materjali põhjal.

Nondel aegadel moodustati Ungari Teaduste Akadeemia juures etnograafia uurimisrühm. Seda juhatas Gyula Ortutay, kes võttis ka minu kohe sinna tööle. See oli 1967. aastal, nii et ma olen sealsamas olnud juba 45 aastat.

Etnograafia uurimisrühma oli vaja nooremaid uurijaid, sest enamik olid juba doktorid jne. Neil oli üks mahukas kogu, mida pidi korrastama. Ja me süstematiseerisimegi seda Éva Pócsiga haiguste, ravimtaimede, ravimisvõtete, paikade jne järgi. Selle töö käigus hakkasin mõistma paljusid asju. Nt kuidas töötavad rahvauskumused. Ometi on rahvameditsiin teadmiste ja uskumuste segu. Ja nõnda hakkasin ma tegelema uskumuste süsteemiga.

Kuidas jõudsite šamanismi uurimiseni?

1972. aastal lahkus Vilmos Diószegi, kes oli folklooriosakonna juhataja. Temast jäi mahukas ingliskeelne käsikiri, mida ma pidin toimetama. Selle töö tulemusena ilmus raamat *Shamanism in Siberia*. Nõnda ma süvenesin šamanismi uurimisse.

Olete tuntud ka etnosemiotikuna...

1967. aastal sattusin esimest korda Moskvasse, kus käisin slavistika ja balkanistika instituudis. Moskvas viibisin ma kolm kuud. Iga nädal oli meil mingi ettekanne, lõpus pidin ka mina esinema. Esinemisteemaks olid mul *Märkmed etnosemiotikast*. Moskvas kohtusin ka Vjatšeslav Ivanovi, Valeri Toporovi, Juri Lotmani ja teiste Tartu-Moskva semiootika koolkonna tegelastega.

Moskvast viisin koju kaasa *Töid märgisüsteemide alalt* köiteid. Budapesti ülikoolis pidasin samuti ettekande. Siis mõtlesime Vilmos Voigtiga välja etnosemiotika, mis on etnograafia nähtuste kirjeldamine semiootika meetoditega.

Ja siis tuli Valeri Basilov. Tema oli Moskva instituudi teadussekretär. Mina olin samas positsioonis Budapesti etnograafiainstituudis. Me saime sõpradeks. Temagi oli šamaaniuurija. Siis läksin teist korda Moskvasse, juba pooleks aastaks.

Kas võib neid Moskva uurijaid nimetada Teie suurimateks õpetajateks?

Jah, võib. Moskva kolleegidelt õppisin kõige enam. Sain nendelt separaate, lugesin neid. Kord käisime seal ka keldris, kus oli filmikogu. Mulle seda näidati, kuid paluti salajas hoida. Kogus oli toormaterjale, Simtšenko ja Oskini videosalvestusi, mis tehti filmiks alles aastakümneid hiljem. Ma siis mõtlesin, et järelikult on siin veel elavaid šamaane, kui neid filmiti. Ja oleks huvitav nende juures käia. Kohalikud kolleegid ütlesid, et ma võiksin minna, kui õnnestub.

Mõtlesin minna Kesk-Aasiasse, kirgiiside juurde ja Kaukaasiasse, tahtsin uurida turgi rahvaid. Seal sain sõbraks gruusia teadlastega ja nt armeenlase Sarkis Arutjunjaniga, kes on kirjutanud armeenia mütoloogiast. Sõnaga: ma otsisin oma kohta. Ja mulle avaldas väga suurt mõju see, et sain minna välitöödele.

Seejärel püüdsin Moskvas käia juba igal aastal. Kogusin ja võtsin sealt kaasa alati kõige uuemat kirjandust. Muide, mina andsin esimesena välja Lotmani töid ungari keeles. Pealegi oli see esimene Lotmani välispublikatsioon, s.t väljaspool Nõukogude Liitu. Lotman oli selle eest väga tänulik, kui käis pärast Ungaris. Nii see semiootika ilmus ka Ungaris. Selle üle olen väga uhke.

Siis hakkasin käima ka Itaalias. Itaallastelgi tekkis huvi semiootika vastu. Seal hakkas Umberto Eco semiootikaga tegelema. Enne oli ta keeleteadlane, mitte päris semiootik. Siis alustas Eco oma *Roosi nime* kirjutamist. Mäletan, et kord lõunalauas rääkis ta mingi imeliku vahendi kasutamisest, millega saab teksti edasi-tagasi liigutada (arvuti).

Itaalias korraldati siis ühe-kahekuuseid semiootikakursusi. Minagi sain stipendiumi osalemiseks. Pidasin seal loengu mütoloogia uurimisest Nõukogude

Liidus, rääkides Ivanovi, Toporovi, Lotmani ja teiste ideedest. Ja see oli ka minu huvitav roll, et olin justkui šamaanina kahe maailma, ida ja lääne vahendajaks.

Ja siis me mõtlesime, et kolleegid Nõukogude Liidust saavad ju tulla Ungarisse, uurijad Euroopast tohtisid samuti juba Ungarisse tulla. Nii saigi meil Ungaris teoks esimene šamanismikonverents, mis oli pühendatud Diószegi mälestusele. See oli imekaunis Sárospatakis. Konverents õnnestus väga hästi. Ja selle tulemusena ilmus köide *Shamanism in Eurasia*.

Konverentsile kutsusime ka soomlasi: Juha Penttikäineni, Anna-Leena Siikala jne. Käisin ka ise palju Soomes. Ja ükskord Helsingis otsustasimegi Juha saunas (iga tähtis asi juhtub saunas) teha uurali mütoloogiate sarja võrdleva entsüklopeedia vormis.

Olete laias maailmas väga palju reisinud. Kas oskate nimetada mingit paika, kuhu tahaksite minna ikka ja uuesti?

Hiina on üks väga häid kohti. Seal on palju väikseid rahvaid, kellega pole teaduslikus mõttes palju tegeldud. Samas on hiinlased ise hakanud viimasel ajal uurima oma vähemusrahvaste kultuuri ja etnograafiat, näiteks on ministerrium tellinud sellealaseid monograafiaid. Ja nüüd leidub juba vähemusrahvaste seaski noori, kes õpivad etnograafideks, folkloristideks jne.

Iga väiksem rahvas Aasias kõneleb oma keeles. Kas see on Euroopast pärit uurijale suur takistus?

On küll suur takistus. Ja ma olen väga kurb selle pärast, et ma ei suutnud kõiki neid keeli õppida. Kuid selleks on vaja, et uurija sattuks nende rahvaste juurde päris noorena. Üks minu hea kolleeg Dávid Somfai Kara oli just parajas eas, kui sai juba takistusteta Nõukogude Liidus ringi sõita. Tema läks Kesk-Aasiasse ja õppiski mõne kohaliku keele selgeks. Mina ei suutnud omal ajal seda teha ja see on suur puudus.

Kuid ma leidsin, et kõike mida näen, võin jäädvustada visuaalselt. Ja mul oli ka õnne, sest siis algas šamanismi taassünd. Hiinas natuke hiljem, kuid sinnagi jõudsin ma õigel ajal. Välismaalased ei olnud veel seal palju käinud ja mul lubati mitmeid asju teha. Näiteks minu eelkäijal Diószegil ei lubatud korralikult uurimistööd teha. Nii et mul oli ka õnne, mida on kindlasti vaja, et töö saaks hästi tehtud. On vaja kindlameelsust ja innukust, kuid on väga tähtis, et inimene satuks õigel ajal teatud kohta.

Pärast Budapesti konverentsi kutsus üks burjaadi teadlane, kes samuti käis konverentsil, mind enda juurde Burjaatiasse. Temagi ei tahtnud mind viia välitöödele, kuid vähemalt näitas muuseumi materjale. Seegi oli suur asi, sest varem ei lubatud sinna kedagi. Tegelikult ei tahetud alguses ka mind sinna

lasta, öeldes, et parasjagu käib seal remont. Mina ütlesin, et tulin ju nimelt selle pärast. Selle peale lubas kolleeg asja korraldada. Nii sain seal ka pildistada.

Hiinas, kuhu mind ei tahtnud alguses samuti lubada, ütlesin, et sooviksin käia maal väiksemate rahvaste juures. Öeldi, et ei saa. Mina ütlesin, et ma pole mingi turist, vaid tulin töö pärast. Läbi häda lubati siis mandžude endisesse pealinna Changchunisse. Vestluses kolleegidega selgus, et neil on šamaaniese-meid. Ma rõõmustasin, et pääsen nüüd muuseumi, kus näidatakse esemeid ja ma saan neid pildistada. Nemad aga tõid esemed kahe kohvriga kohale. Ma ei lausunud selle peale sõnagi.

Aastate pärast sain teada, et kuna käitusin korralikult ja polnud pahane, otsustasid nad viia mind šamaani juurde. See oligi mu esimene kohtumine päris šamaaniga. Aga vahetult enne Hiinasse minekut käisin Koreas, kust ostsin väikse fotoka, millega sai kiiresti pilte teha. Just selle kiire fotokaga sain seda vana šamaani pildistada. Nii oli mul jälle õnne.

Pärast kolmandat Hiina sõitu öeldi mulle, et viidi mind šamaani juurde sellepärast, et ma polnud kärsitu ja agressiivne.

Võib olla peaks uurijal lisaks õnnele olema ka teatud isikuomadusi?

Tajumist. Idamaise inimesega peab pikalt istuma, vestlema ja näiteks veini rüüpama, ei tasu kiirustada. Neil kulgeb aeg teisiti.

Kas Te ise ei tahtnud kunagi šamaaniks õppida?

Mulle on välitöödel seda korduvalt pakutud. Üks tuva šamaan ütles: *sa oled mu poeg*. Mina olen vastanud, et ei saa sinna jääda ja kõike õppida, sest kodus oli mul juba pere ja kõik muu. Noor inimene võib seal viibida kuude kaupa, õppida keelt jne.

Minu eeliseks oli see, et tänu šamaanikõidete toimetamisele ja erialase kirjanduse eelnevale läbitöötamisele oskasin esitada õigeid küsimusi. Noorel uurijal kulub palju aega, enne kui ta õpib kõike seda tundma, sest enne ei tea ta midagi. Sellised on eriti ingliskeelsed uurijad. Tänu Diószegile teadsin eelnevalt paljusid asju. Nt filmimisel teadsin täpselt, mida tuleb filmida, millele tähelepanu pöörata jne.

Koreas ütles mulle üks naisšamaan samuti, et ma tuleksin tema käe alla õppima. Tal oli ka kolm väga kaunist õpilast, üks teisest ilusam. Oleksin heameelega jäänud, kuid taskus oli ju lennupilet, kus on täpselt kirjas, millal pean tagasi minema.

Nii et selle tööga peab alustama noorelt. Ja nüüd 70aastaselt pean ütlema, et ausalt öeldes on mul terve hulk asju, mida tahaksin lõpule viia. Tegelikult pole mul enam vaja sõita, sest mul on mituteist mahukat välitöömaterjali-kõi-

det, mida olen kogunud, ja on ka väiksemamahulisi materjale, mida pole veel töödeldudki. Sellest võib kirjutada mitut raamatut. See materjal tuleb korda teha ja välja öelda kõik see, mida ka sina küsid.

Minu vastus küsimusele, kas olen tahtnud ise šamaaniks saada, olekski ei. Sest need on kaks erinevat elukutset: üks asi on olla etnograaf, antropoloog või etnoloog, ja teine asi on olla šamaan. Pole vaja neid kahte omavahel segada. Eriti kui kohalik keel pole uurija emakeel. Mütoloogiat on võimalik mõista üksnes emakeeles. Seepärast oleme omal ajal otsustanud, et uurali mütoloogiaid kirjutagu kohalikud uurijad. Mina peaksin kirjutama ungari mütoloogiat. Õnneks on häid asju ennemgi kirjutatud. Üks parimaid on näiteks Arnold Ipolyi töö, mille olen ka uuesti välja andnud. Kuid paljud asjad tuleb uuesti kirjutada. Sest vanadel raamatutel on hoopis teine struktuur jne.

Miks on vaja uurida šamanismi?

Vastata võib kahte moodi. Üks vastus oleks see, et uurida tuleb mitte ainult šamanismi, vaid kõike kultuuris, sest iga osa kultuurist on väga tähtis: toidud, laulud, tantsud jne. Teine vastus: šamanismi tasub uurida paremini või üldse, sest just väiksematel rahvastel oli 1990. ja 2000. aastate paiku võimalus esitada oma kultuuri mingit osa rahvusliku identiteedisümbolina. Ja nendel väikestel rahvastel polnud palju asju, mida valida ja näidata. Selliseks osutuski šamanism. Pealegi langes see kokku sellega, et ka UNESCO hakkas rahvaluulet kaitsma ja säilitama. Nii et oli soodne aeg. Isegi Hiinas õnnestus seda läbi viia. Paikades, kus šamanism elas üle (kommunistliku) tagakiusamise, oli see väga hea võimalus. Ja nüüdseks on see juba äri. Ärkas ellu ka kangelaseepika, nt *manas* kirgiisidel või *olonhoo* jakuutidel.

Milline oleks maailm ilma šamanismi ja šamaanideta?

Hea küsimus, kuid seda ei saa ju teada. See ravitsemistehnika, mis lihtsama kultuuriga rahvastel algab helitekitamisega (plaksutamine, kahe kepiga kopsimine), on olnud väga hea ravitsemisviis. Šamaaniravitsemises on üks väga tähtsaid momente see, et paljud tulevad kokku ja kontsentreeruvad haigele. See on väga vana tehnika, kui igäüks koondab ja suunab energiat samasse kohta. Praeguses meditsiinis seda pole. See on inimlik lähenemine ja seda võiks õppida šamaanidelt.

Inimesed tulevad kokku, laulavad koos, jälgivad šamaani trummilöömist, elavad haige ravimisele kaasa, kuulavad šamaani soovitusi tema ees põlvili olevale perele ja osalevad ühispeol, kus süüakse ühiselt ohvrilooma liha. Ning asja juures on tähtis, et šamaan on kogukonna ja selle elu organiseerija. Nii on olnud tuhandeid aastaid. Nii on välja kujunenud religioon.

Järjest enam kirjutatakse nüüd, et juba neandertaallaste juures töötasid šamaanid. Šamaanid on olnud need, kes koondasid enda ümber mõnikümmend inimest kogukonnaks. Kogukonda kuulumisest hakkas arenema teadmine, kes kuhu kuulub. Šamaanid on suunanud ka kogukonna jahipidamist, laulnud mi- nevikust, korduvalt rääkinud kogukonnale müüte sellest, kes nad on ja kust nad pärinevad. Seega on šamaanid identiteedi taasloojad ja kogukonna teadmiste hoidjad. Ja kokkuvõtteks võib ütelda, et ilma nendeta oleksime vaesemad.

Olete kirjutanud palju raamatuid? Milline on olnud šamaanide arvamus ja reaktsioon nendele?

Olen küll raamatuid ka nendele viinud, kuigi sageli on selleks ajaks mõni vanem šamaan juba teise ilma lahkunud. Ausalt öeldes ei teagi ma nende arvamust. Usun, et neid see ei huvita, nad elavad oma maailmas. Muidugi esinevad uued šamaanid nüüd rõõmuga televisioonis jne. Kuid tõelistele šamaanidele pole see oluline.

Kas on ka ungari šamaane?

On neošamaane.

Ja mida arvate neošamanismist?

Arvan, et see on loomuliku arengu tulemus. Eriti ajal, mil kõikjale tekib nõ tühje kohti – ei ole usku. See on üks veider asi, mida võiks nimetada mingis mõttes psühhoteraapiaks. Paljud inimesed ütlevad, et see on väga hea asi, nii et olgu. Pealegi kui see toob raha sisse.

Mida arvate soome-ugri sugulusest, nn ugri-türgi sõjast jne?

Ma ütlen alati otse, et mulle meeldib väga Ago Künnapi teooria. Olen temaga samal arvamusel, et olemasolevat teooriat eitamata tuleb selle teatud osi siiski uuesti analüüsida. Sest nagu temagi näitas, paistavad asjad teisest vaate- vinklist teistsugused. Pole vaja ega tohigi olla dogmaatiline. Tõeline teadlane on avatud ega välista, et mõni teine võib teda veenda oma õigsuses. Angela Marcantonio väidab, et János Sajnovicsile viitajad on ladinakeelset teksti valesti mõistnud ja eksimused on saanud alguse juba sealt.

Hiljuti valmis vanatürgi keelte suur etümoloogiasõnaraamat. Ei saa ju eitada teatud sõnade esinemist seal. Me ei oska *Árpádit*, *Álmosit*, *táltosit*, *boszorkányi* seletada soome-ugri seisukohalt. Ja siin on see mõtlemise koht. Näiteks kui *jumal* jms kuuluvad uurali mütoloogiasse, siis sõna *isten* pole võimalik paigu- tada soome-ugri süsteemi. Nii et tasub selle üle mõelda. Veel Diószegi näitas,

et ungari *táltos*ite härgadena võitlemise paralleele leidub Altai türklaste, mitte soomeugrilaste juures.

Kui me teeme valmis uurali mütoloogiaste sarja, siis ehk selgub, kes on kellega sarnane. On terve hulk sarnaseid elemente, kuid ungari langeb soome-ugri süsteemist välja. Ma ei taha midagi eitada, kuid on rida asju, mida tasub üle vaadata ja analüüsida.

Lõpuks palun ütelda, millised on Teie suhted eesti folkloristika ja etnograafiaga?

Mulle on eesti folkloristika väga lähedane. On ka ilmunud rida töid eesti keeles ja olen saanud head tagasisidet. Arvan, et oleme eesti kolleegidega leidnud ühise keele.

Tänan Teid, et olite nõus rääkima oma elust ja tööst!

Summary

We would be worse off without shamans

Nikolay Kuznetsov conducted an interview with Hungarian folklorist and ethnologist Mihály Hoppál on the threshold of his 70th jubilee.